

В А Л Е Н Т И Н

ЧЕМЕРИС

АРАВІЙСЬКА
ПУСТЕЛЯ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2022

КОНИК ІЗ ДЕРЕВ'ЯНОЮ НОГОЮ

Коник — комаха із довгими ногами, що стрибає й крилами утворює сюркотливі звуки.

(Із словника)

З однією із цих комах — так-так, із довгими ногами, що стрибає й утворює крилами сюркотливі звуки і зветься так поетично — коник, — на півдні України під Маріуполем і сталася якимось пригода. На жаль, зла. То назвемо її рахубою. Чи — прикльочкою. (Недарма ж у нас на Україні кажуть: лихо прикльочки шукає.)

І воно таки її знайшло. Прикльочку. Чи — рахубу-пригоду. Бо все у нього не так, як... Лець було не написав: як у людей, але ж він — мова у нас про комаху, на ймення коник. Довговусий, прямокрилий, має щетинкоподібні антени, більші навіть за нього самого.

Так ось у коника і справді все не так. Наприклад, слухає він не так, як ми, вухами, а... ногами. Ви уявляєте? Ногами! І при цьому має гострий слух. Де ви ще таке бачили? Хоча, як бути точнішим, він слухає гомілками — так зветься частина ноги від коліна до ступні. Там у нього щось на кшталт барабаних перетинок. Себто слуховий апарат, химерно-вигадливий. Чомусь не знайшлося йому місця на голові у коника, як то у всіх. І у нас із вами теж. Тож йому доводиться слухати ногами. Але хоч і на ногах у нього знаходиться слуховий апарат, та й роль свою він виконує справно, тож глухим коника назвати не можна. Він навіть може образитись, коли ви його так назвете.

А ось звуковий апарат у коника теж знаходиться чорт зна де — даруйте! Не в горлі, як у всіх інших, і в нас із вами теж, а — при надкрильцях. Так звуться тверді передні крила в жуків і перетинчастокрилих комах, які захищають м'які літальні крила. До перетинчастокрилих належать мурахи, бджоли, оси, наїзники, пильщики.

Біля основи правого надкрилка у коника є так зване «дзеркальце» у вигляді округлої тонкої прозорої перепонки, оточеної товстою жилкою, яка утворює рамку. А на лівому надкрилку є химерний пристрій, що має дрібні зубчики — він і виконує роль смичка («дзеркальце» слугує при цьому резонатором).

Під час своїх музичних вправ, що їх ми звемо то співом, то сюрчанням-тюрлюканням, коник піднімає і розсовує надкрилки, а потім починає ними вібрувати — рухає туди-сюди. Зубчики смичка труться об рамку «дзеркальця», і починається... Те, що ми й чуємо, коли кажемо: коники сюрчать.

А чуємо ми їх улітку повсюди: на луках, на галявах, у садах. І навіть у своїх дворах. І навіть на тинах. Хоч заглядіти «скрипалю» непросто, адже маскується він дуже вправно.

Тюрлюкає вдень і вночі, часом аж до ранку. А вже коли затихне «останній коник степовий», писав якось поет Олесь, тоді й вітер ляже на луках спати...

Уранці коники приймають сонячні ванни, лежать де-небудь на сонечку, перевертаються, підставляючи йому боки та ніжачись у сонячному літеплі. А потім починають весело і невгамовно сюрчати.

Так ось під Маріуполем із таким музикою і сталося лихо. Що ледь було не коштувало йому життя. Воно, хоч і маленьке в нього, але дуже-дуже йому дороге. Як і нам із вами.

Але тут треба вам розповісти про Архипа Куїнджі. Ви, мабуть, вже чули таке знамените прізвище — Куїнджі? Та

й хто не знає його картин «Чумацький тракт», «Українська ніч», «Вечір на Україні», «Дніпро вранці» і особливо, а все це — Україна! Україна! — фантастично-неймовірну картину «Майська ніч на Дніпрі».

Народився художник у 1842 році на півдні України в містечку Маріуполь. У сім'ї бідного грека-чоботаря. Назвали його Архипом, а прізвище маленькому грекові (українець він лише за місцем народження, дитинства і юності) дали від прізвиська діда-татарина, адже «куїнджі» по-татарському означав «золотих справ майстер». Себто дід-татарин, на відміну від батька-грека, чоботаря за фахом, був золотарем — те, що в наші часи зветься ювеліром.

Без батька маленький Архипко залишився рано, дуже бідував, а тому, ледь зіп'явшись на ноги, мусив заробляти на проживання. Пас гусей, служив у підрядника на будівництві церкви, потім у продавця хлібом. Майже не вчився, якусь там грамоту перейняв у вчителя-грека та згодом недовго (не вистачило коштів) відвідував міське училище.

Малюванням захопився ще в дитинстві. Не маючи по бідності паперу, малював, на чому доведеться: на стінах, парканах (за що йому часто перепадало від власників тих стін та парканів), на якихось шматках обгорткового паперу, і навіть паличкою на піску.

Потім була праця ретушером у фотографів Маріуполя, Одеси, Петербурга, Таганрога. Хотів було якось відкрити власну студію, але... Не знайшов коштів.

Потрапивши до Феодосії в Криму, якийсь час працював у Айвазовського, тоді вже знаменитого художника-мариніста, розтирав фарби. До полотен знаменитий художник його чомусь так і не допустив.

Переїхавши до Санкт-Петербурга, безуспішно — повна відсутність грамоти — намагався поступити до Академії мистецтв. До тієї Академії, дійсним членом якої він згодом стане. Як і членом Товариства художників. І — гор-

дістю їхньою. Чарівна українська природа полонила його, надихнула і обезмертила. Картини його стали знаменитими. Архип Куїнджі буде таким багатим, що з власних коштів платитиме молодим, але бідним художникам, стипендію на прожиття.

Успіх до нього прийде після картини «Татарська сакля в Криму», що експонувалася на академічній виставці 1868 року. А за картину «Осіньне бездоріжжя» він отримав звання класного художника (власне, фах учителя малювання). А потім він приїде на батьківщину до Маріуполя — свататись до Віри Кетчерджі, яку давно і вірно кохав. Дочка заможного купця терпляче його чекала, доки він, без гроша в кишені, без знань, із блаженською російською мовою пробиватиметься в Санкт-Петербурзі до своєї виплеканої мрії — стати художником.

Після весілля Архип Куїнджі, на той час уже знаний художник, і його молода дружина якийсь час поживуть у Маріуполі, а потім переїдуть до північної столиці Російської імперії, де вестимуть вельми забезпечене життя (на той час бідний греко-татарський хлопець без освіти стане вже добре заробляти).

Так от історія, про яку ми й хочемо вам повідати, трапилась саме тоді, як Архип та Віра Куїнджі після свого весілля жили в Маріуполі. Там вони й познайомилися з коником-калічкою...

День видався напрочуд ясний, сонячний, у світі Божому панувала весняна теплінь. У високому південному небі лінкувато пливли білі хмарки — вічні небесні мандрівниці.

А внизу, на зелених луках, сюрчали невгамовні коники: сюр-сюр... Один, другий... п'ятий... десятий... А може, їх там виспівували сотні, бо світ білий був ними переповнений.

Здавалось, що вони тут сюрчать від самого сотворення світу. І це було так, адже коники — давнього похо-

дження. Їхні пра-пра жили-сюрчали ще в пермському періоді геологічної будови Землі. Себто у кам'яновугільному періоді. А це — не близький, як-то кажуть, світ. Настав він, пермський період, близько 285 мільйонів (мільйонів!) років тому. І вже тоді були коники.

Тривав пермський період 35 мільйонів років, уступивши своє місце тріасовому. А коники... Коники й тоді сюрчали. Як сюрчать вони й нині — ви уявляєте, наскільки вони давнешніші за нас, людей?! Тюрлюкають вони собі мільйоноліття на луках, на галявах, у траві, у садах, на городах. Сюрчать, ловко маскуючись у зеленій траві чи листі. Існуючи, як учені пишуть, у всіх ландшафтних зонах. І в усіх зонах їх чути, а ось бачити їх, зелених скрипалів, не всім і щастить. У зеленій траві їх, зелених, витягнутих, наче стебельця, не просто й заглядіти.

Архип і Віра Куїнджі любили гуляти за містом. Особливо на луках, де море трав і де так гарно сюрчали невидимі музики.

Архип ще змалечку любив слухати коників, тож хлоп'ям часто пропадав на луках, слухаючи невидимих музик, вправних скрипалів.

Із молодією дружиною приходив на луки в гирлі Кальміусу, простилали там ряднину, сідали, мріяли, дивлячись на голубе небо, і слухали, слухали метких коників-стрибунців. Їх мовби ніде не було, але вони, невидимі музики, були всюди, адже звідусіль лунало їхнє сюрчання-тюрлюкання.

Того дня, коли все й сталося, подружжя сиділо під плакучою вербою, що привільно розпустила гнучке своє віття. Перед ними простиралися знайомі смарагдові луки, за якими шуміла річка Кальміус, поспішаючи до недалекого звідти Азовського моря.

Молоде подружжя було на вершині свого щастя — ще й тижня не минуло після їхнього весілля. Молодий сидів, обхопивши руками коліна та поклавши на них голову, і

замріяно дивився на зелене різнотрав'я лук, убираючи в себе ту красу.

Молода дружина, простеливши білосніжний рушник, викладала на нього принесені наїдки: поставила розмальований глечик із молодим вином, кухлики, мальований таріль із духмяними пиріжками. А готуючи підполудне, намугикувала пісеньку, що «хороше під вербою вдвох із тобою».

Архип, перепохвнений щастям, повторював за дружиною, що і йомо «хороше під вербою удвох із тобою»...

А на луках тільки й чулося:

— Сюр-р-р!..

— Сюр-р-р...

Тюрликали, сюрчали коники, невидимі, грали на невидимих своїх скрипочках. І раптом один із них засюрчав над ними, певно, всівшись на гілці верби, що звисала над простеленим рушником.

— Сюр-сюр-р-р...

Голосистий такий.

Віра, урвавши свою пісеньку, завмерла, прислухаючись до того сюрчання, що линуло з верби.

— Це він мені підспівнув, — усміхнулась до чоловіка.

Архип із нею погодився, і вони якийсь час мовчки слухали сюрчання, що долидало відкілясь ізгори. І було так гарно і лагідно у світі білому. Але сюрчання урвалось раптово. Молоді не встигли і переглянутись, як ще мить тому невидимий музика вже сидів перед ними на білому рушнику — довговусий, довгоногий, зелений... Ворушив вусами, як наче приплюхувався та роздивлявся, куди ж це він потрапив. Спершу подумали, що він зістрибнув з верби, аж тут Віра прошепотіла:

— Поглянь на нього, Архипе... Він же калічка, бідолашний. У нього немає однієї ніжки...

Коник, до якого Архип простягнув руку, чомусь не міг утекти. Хоч зазвичай вони прудкі і завжди рятуються від

небезпеки стрибанням — раптовим, блискавичним і сильним...

Задні ноги у коника лише для стрибання, пересуватись ними він не може. А ось стрибати... У спокійному стані коники повзають по траві, чіпляючись за травинки передніми ніжками, а якщо його потривожити, то він упирається кінцівками гомілок задніх ніг, а тоді блискавично випростовує ноги і — гоп! Стрибок уперед. Тільки його й бачили. Ще й крильця допомагають йому миттєво й безгучно зникнути, наче розчинитися на очах у зеленій траві.

Але в коника, що впав із верби (мабуть, через свою необачність), не було однієї задньої ніжки. Тому він міг лише повзати і не зумів утекти, як Архип легенько взяв його двома пальцями. Роздивившись гостя, Архип показав його дружині.

— Ой, бідолашне... — жалісливо зітхнула дружина. — Таки справді у нього немає ніжки. Тому він приречений. Хто ж його так...

Мабуть, пташка якась клюнула. Життя він своє урятував, але ноги позбувся. Тепер його може спіймати хто завгодно.

— Пропаде бідолашка...

— Пропаде, — погодився чоловік.

Тим часом калічка, обхопивши передніми ніжками палець Архипа, якось вибрався на його кінчик аж до нігтя, поворушив вусами, наче роздивлявся, де він, а здійснивши таким чином розвідку, заспокоївся і навить...

Навіть безтурботно сюркнув.

— Чуєш, чуєш, він у мене на пальці співає! — як маленький хлопчик, засміявся Архип.

— Він ще й співає! — подивувалася й Віра. — А пропаде ж... Зима ось-ось, не за горами, а він... безногий. І від небезпеки не зможе втекти, бідненький, що ж його чекає?..

— А ми його... порятуємо, — Архип вільною рукою взяв глиняний кухлик, допив з нього вино, а натомість у кухлик обережно посадив коника. — Заберемо його з собою, сама ж кажеш, що загине, — відповів на запитливий погляд дружини.

— Але ж у нього нова нога не виросте.

— А я для чого? Та й руки у мене є — щось придумаю...

Коли вони повернулися додому, Віра дістала шкатулку, в якій зберігала свої дрібнички, витрусила все, натомість вистелила дно травною і влаштувала туди коника.

— Оце йому й буде хатка, — сказала задоволено. — Нас двоє — коник буде третім. Вихованцем нашим. От у нас уже й більше...

А далі в цій історії починається легенда.

А може, билиця правдива.

Буцімто Архип Куїнджі (а втім, руки у нього такі справді були золотими, які картини малював!), так от, буцімто Архип Куїнджі змайстрував конику крихітну дерев'яну ніжку-протезик і якимось її приладнав калічці замість утраченої ноги...

Ні-ні, не питайте в автора, як художник змайстрував тую ніжку — цього я вам розказати не зможу. Це треба лише бачити. І не питайте мене, як Архип Іванович протезик той крихітний приладнав конику замість утраченої ніжки. Цього я вам передати не годен.

І змайстрував протезик, і приладнав його конику — повірте мені на слово. І коник (це правда щонайправдивіша, хоч і схожа на казку) так звикся зі своїм протезиком, і той протезик так йому добре підійшов, що комаха сприймала його за власну ніжку, не відчуваючи ніякої незручності. Навіть при стрибанні.

А стрибав він, як і раніше, як тоді, коли у нього була натуральна ніжка — високо, далеко й миттєво. Стриб і — його немає. Отаку штуkenцію придумав йому художник Архип Куїнджі та ще й вправно його приладнав

до живого тільця. Наче коник і народився з тією деревинкою.

І коли подружжя Куїнджі перебралося до Санкт-Петербурга на постійне проживання, то буцімто забрали з собою і коника з дерев'яною ніжкою: він жив у них у шкатулочці, схожій на маленьку хатку. Віра поставила шкатулочку на рояль, якимись крихтами його годувала — коник і жив собі.

Жив приспівуючи. Бо й справді співав — і в шкатулці, і вибравшись з неї на білий рояль. Любив сюрчати ночами. А вдень, вилізши із шкатулки, мандрував по роялю, що був для нього великим світом. Як Архип казав — «променадив». А коли хто з господарів сідав за рояль, з першими акордами коник вибирався зі шкатулки і сюрчав у такт мелодії — підспівував своїм господарям.

Ідучи до своєї майстерні, Архип Іванович незмінно брав із собою шкатулку, ставив її біля мольберта і малював черговий свій шедевр. Працюючи, злегка за звичкою підспівував.

Коник із дерев'яною ніжкою вибирався зі шкатулки — для цього в ній була крихітна драбинка, — всідався на краю і в такт художникові сюрчав...

А часто ночами Архип і Віра, прокинувшись, лежали й слухали, як на всі лади сюрчить їхній постоялець. Він невтомно тюрлюкав на невидимій скрипочці своїй, й спів його нагадував подружжю Куїнджі про Україну, теплий південь, Маріуполь на Кальміусі при впаданні його в Азовське море...

Зими у Санкт-Петербурзі не ласкаві — суворі, із крижаними вітрами. А коли з Фінської затоки, із студеного Балтійського моря чи здалеку, з Північного полюса, до Санкт-Петербурга прилітали холоди з хуртовинами і з тріскучими морозами — так було затишно у теплім помешканні слухати сюрчання маріупольського коника.

ЗМІСТ

КОНИК ІЗ ДЕРЕВ'ЯНОЮ НОГОЮ	3
ВЕДМЕДИК, СИН ВЕДМЕДЯ.....	14
ЯСТРУБИ НЕ ПОСМІХАЮТЬСЯ.....	25
АЯ.....	42
У МОРИНЦЯХ, НА КОПІВШИНІ	47
ЛИХО З ГОЛОДУ	53
АРАВІЙСЬКА ПУСТЕЛЯ	66
ПОДОРОЖ ДО САМАРИ ДНІПРОВСЬКОЇ.....	91
ЛОМИКАМІНЬ	153
СЕРПЕНЬ НА ШИЯНЦІ	170
ВІЗАНТІЙСЬКИЙ КІНЬ	188
ТАКИЙ ДИВНИЙ, ДИВНИЙ РАНОК	227
ТЕЛЕСИКУ, ТЕЛЕСИКУ, ПРИПЛИНЬ, ПРИПЛИНЬ ДО БЕРЕЖКА!.....	229
ВСЕНЕТАКІЯ.....	236
ДЖМЕЛАНДІЯ	249
СУД НАД КОВАЛЕМ.....	270
КОРОЛЕВИЙ ЦВІТ.....	279
КРИХІТКА	286
ВЕРХИ НА ПТЕРОДАКТИЛІ.....	290